

Мариета Ц вет ко ва

(София)

ПАУЗИ НА КОЛЕБАНИЕ В БЪЛГАРСКАТА РАЗГОВОРНА РЕЧ В СЪПОСТАВКА С ДРУГИ СЛАВЯНСКИ ЕЗИЦИ

Наличието на непреднамерени неграматични паузи, наречени в лингвистичната литература хезитационни паузи или паузи на колебание, говори за неподготвеност на изказването и сигнализира за устния характер на даден текст. Като явление те представляват онези прекъсвания на речевия поток, по време на които говорещият избира нужната дума за запълване на определена позиция във вече оформената синтактична схема на своето изказване. Хезитационните паузи могат да бъдат истински, чисти паузи (или липса на акустичен сигнал) или паузи, запълнени с неопрделени звуци (*а-а, м-м, хм, ъ-ъ*), с думи-паразити (*значи, така да се каже, нали, там* и т.н.) или с автоматизирани повторения на думи или части от думи. Тяхното количество в даден текст зависи както от степента на предварителна подготвеност на текста в писмен вид, така и от индивидуалните психически и речеви особености на говорещия (наличие или липса на напрежение с оглед на слушащата аудитория или събеседник; моментно емоционално състояние на говорещия; речеви умения и навици и др.)

Силно изразената индивидуална и ситуационна обусловеност на хезитационните паузи е вероятно основната причина за това те да се споменават в повечето колоквистици изследвания между другото, без да им се отделя по-сериозно внимание.¹ Затова в настоящата статия ще се опита да проследим единиците (звук, дума или фраза), които запълват паузите на колебание в българската разговорна реч (по-нататък – БРР) и да ги съпоставим с техните основни еквиваленти в полската и руската РР.

Психолингвистичната основа на колебанията може да бъде:

1. Автокorigирането (когато говорещият вече е произнесъл нещо невярно, неправилно, неподходящо);

2. Затруднението при избиране на речеви единици или при планиране на изречението като цяло.

В лингвистичната литература до момента липсва изчерпателна общоприета класификация на колебанията. Някои изследователи считат, че хезитационните паузи зависят до голяма степен от индивидуалните особености на говорещия, от неговото емоционално състояние и желание да се обърне към събеседника.²

Въпреки безспорната индивидуалност на това явление обаче носителите на даден език могат да избират от определена, ограничена в немалка степен номенклатура от единици (думи и фрази), с които могат да запълнят хезитационните паузи в своето изказване. За да се илюстрира това с конкретни примери, ще започнем с един опит за подробна класификация на събрания материал от българската РР и след това ще съотнесем данните с тези в полски и руски език.

Анализираният езиков материал се състои предимно от магнетофонни записи на спонтанни разговори между приятели, колеги, роднини, направени лично от автора. Използвани са също издадените през 1991 г. магнетофонни записи "Софийска разговорна реч", както и някои примери на спонтанни изказвания по време на преки радиовключвания и телевизионни предавания.

Регистрираният разговорен материал дава основание за разграничаване на следните два типа колебания:

I. Случаи на автокоригиране;

II. Случаи на затруднение при избиране на речеви единици или при планиране на изречението като цяло.

Отделно би трябвало да се разглеждат отбелязаните в събрания езиков материал случаи на автоматизирана употреба на шаблони (елементи на метатекст).

I. Случаи на автокоригиране

Един от начините за автокоригиране е чрез повторение на цялата подлежаща на корекция лексическа единица или на част от нея, като повторението може да бъде разделено с чиста или със запълнена хезитационна пауза, както в следните примери:

1. Ами зависи /при някои е поза при/ при някои не е поза/
някои го праат ъ-ъ/ просто от вътрешно усеш/ усещане
други... // с. 24;

2. Може би/ вече абстрактното/ абстрактното мислене
във всички тези изкуства/ не знам// — 1991, стр. 24.

Друга схема на автокоригиране е схемата А' изцяло отрича А.
Напр.:

1. И аз свалям каната със вода/ облечена в тънка рокля/ и
боса щото беше много топло/ през юни месец беше много топло/
не през юли, не юни, юли месец много топло и той баща ми казва/
той ме е извикал, за да слеза да видя, че са дошли да ми предлагат
/ да// (с. 89);

2. Ако щеш вярвай в момента нямам нито едно червило/
червило пък аз, глупости/ дезодорант//

Тавтологията, т.е. замената със синонимичен израз е трети вид
автокоригиране. Срв.:

После той почна да идва в Червен бряг// много често/
понеже планираше/ правеше плана на селото// (с. 88).

II. Случаи на затруднение при избиране на речеви единици или при планиране на изречението като цяло

При тях има дихотомично разделяне на експлицитно и
имплицитно изравняване. Затруднението на говорещия се експли-
цира чрез следните изрази:

а) с използване на комбинации с глагола **съм** в минало време
– какво беше; кога беше; как беше; къде беше; кой беше, напр.:

1. Уж не получавал/ какво беше/ пенсия наскоро/ обаче...;

2. Отиде в семейния блок на/ Жоро ли беше//;

б) с използване на комбинации с глагола **казвам** – как се
казваше; какво се казваше; как да кажа; кажи го де, напр.:

1. А как се казваше тва на един остров където са били/
изпращани сички неудобни/ архипелаг// (с. 46);

2. Аха/ еми вие сега сигурно/ как да кажа/ сортирате това,
което сте видяли там// (Диляна Грозданова, "Отзвук", 9.03.1994);

в) с глагола **чакай** в императив, напр.:

Във ъ-ъ/ **чакай**/ "Форчън интернешънъл"/ имаше всички/
милиардери в света//;

г) с глагола **забравям** в минало време, напр.:

Знаеш какво разбрах за един от лидерите на социалдемократията/ мъ забравих му името/ той го е убил във килията// (с.88);

д) с глагола *таковам* и негови производни, срв.:

1. — Нема време да си спретнеш прическа?//

— Не/ и не ща да я-я/ *таковам*//

— Не щеш да я гориш?//

— Да//;

2. *Илешоядите разтаковаха колата/ разграбили я тутакси/* макар че тя е стара бричка, ама...;

3. Да ни викнете да ви изпратим на *таковата* на бала// чуваш ли ей// (с. 22).

Понякога затрудненията при избиране на речеви единици или при планиране на изречението като цяло често се “маскират” под формата на запълнени хезитационни паузи, които прекъсват речевия поток, без да “издават” моментните колебания на говорещия. Това става най-често чрез вмъкването на т. нар. пусти (празни) думи, лишени от каквато и да било смислова натовареност. Внимателното анализиране обаче на подобни изказвания определено издава търсенето на следващата речева единица от говорещия, напр.:

1. *Аз ще дам така-а/* една своя гледна точка// (Стефан Савов, радиопредаване, 23.04.1994);

2. *Те просто едно задължение да се наядеш/ да си уталожииш нали/ тези физиологични нужди//* (Виденов, М., Хр. Тотев, 1991, с.73).

Същото се наблюдава и в началото на изказвания (за сигнали за начало вж. Ангелова³), когато говорещият, употребявайки някой от многобройните сигнали за начало на реплика (*ами* с варианти *ми*, *еми*; *ама* с варианти *ма*; *абе* с варианти *бе*, *е бе*; *а*, *е*, *я*, *и*) печели време за обмисляне и изричане на следващите си думи, напр.:

1. *Ми каза там//* езика бил шибан там да съм го поправел/ *кво* ще го поправам то вече нали глеаш по филмите как *говорат* *егати*// (1991, с. 56);

2. *Ами вижте// а-а/* стила *е/* се пак по-агресивен// (с. 23).

Последните два типа от разгледаните в т. II запълнени хезитационни паузи доста трудно се разграничават от случаите с едни и същи средства, а именно: въпросителната частица *нали*; наречията *така* и *там*; безличния глагол *значи*; частиците *то*, *та*,

а, е, бе, де и техни комбинации; шаблоните *разбираш ли, братче, ти казвам*. Различия биха могли да се установят само на базата на отчитане на степенята на убеденост на говорещия в твърдението, което прави: в случай, че той е абсолютно сигурен в него, явно става дума за автоматизирана употреба на шаблони и обратното – наличието на колебливост и особено на чиста пауза говори за затруднения в речевия избор на говорещия. Явен автоматизъм е например употребата на *ми* и *то* в следните изказвания:

1. — *Кат ти позеленее ръката значи имало/ контакт//*
— *Ми тя позеленява винаги от медта//;*

2. *Къде бе, то Гърция нищо не е пред тези страни//* (1991, с. 72).

Без претенции за изчерпателност ще направим опит да съотнесем регистрираното множество от лексически единици, които обикновено запълват хезитационните паузи в българската РР с тези в полската и руската. При съпоставката се оформя немалка група звуци, лексеми и фрази, общи за хезитационните паузи и в трите езика, срв.:

1. *а; е; и;*
2. *To (znaczy)// значит// (з)начи;*
3. Минало време на *zaropnieć// забыть// да забравя;*
4. *że tak powiem (się wyrażę)// так сказать// така да се каже;*
5. Наречието *tam// там// там;*
6. *Przecież// ведъ// нали;*
7. Частицата *to// то// то.*

Втората очертаваща се група лексеми, употребявани за запълване на хазитационни паузи, обединяват разглежданите езици два под два. Например общи за българската и полската РР са следните шаблони:

1. Предлог и показателно местоимение (*ten, ta, to// моя, тая, тва*);
2. *Mówię ci// ти казвам;*
3. *Bracie// братче;*
4. *Wiesz// разбираш ли* (въпреки разликата в значението на изходните глаголи, тъй като е налице десемантизация и функционална еквивалентност).

За руски и български общата лексема е само една — *так// така*.

На фона на очерталите се прилики съставът на специфичните за всеки от езиците лексеми, запълващи хезитационни паузи, е следният: за полски това са съюзите *więc, lecz, ale, no* и наречията *raczej* и *zreszta*; за руски – частиците *вот, ну, да* и *это*, както и шаблонът *это самое*; за български това са частиците *(а)ми, еми, (а)ма, ема, (а)бе, е бе, та, де*, глаголят *таковам* и неговите производни и шаблоните с глаголите *съм, казвам* и *чакам* (*кога, какво... беше; как, какво... се казваше; ъ-ъ чакай*).

За това как звучат някои от запълнените хезитационни паузи в полската и руската РР дават представа следните няколко примера:

1. — *No więc, no więc fajnie, no więc kiedy, że tak powiem?*

— *Sluchaj no, nie wiem no, będziesz w redakcji?* (Pisarkova, K., s. 195);

2. *Siedziała tak głównie też tak na samym przodzie i tak... Ale coś miałam takiego jeszcze... i zapomniałam i zapomnialam... Ahaaa! No pewnie! B. podpisał umowę z...* (Pisarkova, K., s. 194);

1. *Ведь у нас/ насколько я понимаю/ пятый курс/ к тому времени/ уже учиться кончит//* (Земская, Е. А., с. 94)³;

2. *Что вот тебе сказать/ не могу ничего придумать//* (Земская, Е. А., с. 94).

Както се вижда от разгледания материал, въпреки силната индивидуална обусловеност на хезитационните паузи като явление общото при тях на формална основа, и то в няколко езика, надделява. Това несъмнено доказва още веднъж общата им психолингвистична основа, към която обаче би трябвало да добавим и случаите на автоматизирана употреба на шаблони.

Отношението на лингвистите към хезитационните паузи е нееднозначно. Явно тяхното прекомерно натрупване е нежелателно явление, което дразни слушащия и затруднява комуникационния процес. Но РР, лишена изцяло от хезитационни паузи, е също нетипична и сигнализира за нарушена комуникация. Хезитационните паузи разтоварват за момент говорещия, помагат му да планира структурата на своето изказване и облекчават вниманието на слушащия и му дават време да осмисли чутото. Ето защо някои изследвачи на РР сочат важната роля на запълнените хезитационни паузи в структурната организация на изказването, чийто основен принцип е редуването на информативно значими с информативно по-малко значими елементи. В полза на това твърдение би могъл да

се посочи и забелязания стремеж на владеещите чужд език да демонстрират перфектни знания именно чрез използване на характерните за него запълнени хезитационни паузи. Употребата им, от друга страна, при общуване на роден език освен с всички посочени вече мотиви би могла да се обясни в определени случаи (далеч не винаги) и с известно маниерничене от страна на говорещия, както и с владееща в даден момент мода на разговорното изразяване – срв.: отминалата вече вълна на употреба на *разбираш ли* и заменилата я вълна на използване на *нали* и *(а)ми* в българската РР.

ЛИТЕРАТУРА

¹ Ангелова, И. Организация на репликата в съвременната българска разговорна реч. – Бълг. език, 1988, кн. 6, с. 525–528; Същата. За повторението като особеност на разговорната реч. – Съпост. езикозн., 1990, кн. 2, с. 49–55; Маринова, Й. Непълнозначната лексика в българската книжовно-разговорна реч (за някои особености на частите). – В: Проблеми на българската разговорна реч. В. Търново, 1991, с. 87–97.

² Мазиг, J. Organizacja tekstu potocznego. Na przykładzie języka polskiego i rosyjskiego. Lublin, 1986; Писаркова, К. Skladnia rozmowy telefonicznej. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1975.

³ Виденов, М., Хр. Тотев. Софийска разговорна реч. С., 1991.

⁴ Ангелова, И. Цит. съч., с. 526.

⁵ Земская, Е. А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения. М., 1987.

⁶ Русская разговорная речь. Фонетика. Лексика. Жест. (Под ред. Е. А. Земская). М., 1983.